

SZEMLE

TÁMBA RENÁTÓ: A TÖVISHÚZÓTÓL AZ ÚTTÖRŐKIG. GYERMEKKORTÖRTÉNETI IKONOGRÁFIAI TANULMÁNYOK. BELVEDERE MERIDIONALE, SZEGED, 2025.[1]

Kéri Katalin: A gyermekkép változásainak vizuális lenyomatai

https://doi.org/10.71157/upsz.2026.09-10.09

A VIZUÁLIS FORRÁSOK SZEREPE A HAZAI NEVELÉS- ÉS GYERMEKKORTÖRTÉNETBEN

A neveléstörténet és a gyermekkortörténet hazai kutatása az elmúlt évtizedekben jelentős módszertani megújuláson ment keresztül. A hagyományos intézmény- és eszmetörténeti fókusz – amely hosszú ideig elsősorban jogszabályokra, tantervekre és a nagy formátumú pedagógusok elméleti munkáira támaszkodott – mellett fokozatosan teret nyertek a mindennapok történetét, a társadalmi gyakorlatokat és a mentalitást vizsgáló megközelítések. A gyermekkor társadalmi konstrukciójának kérdésköre – főként Pukánszky Béla[2] és Szabolcs Éva[3] úttörő munkássága nyomán – a magyarországi neveléstudomány egyik legdinamikusabban fejlődő területévé vált.

Ezzel párhuzamosan a nemzetközi humántudományokban lezajlott „képi fordulat" (*iconic turn*) a hazai neveléstörténet-írásban is éreztetni kezdte hatását. Sokáig a képekre csupán a szövegek puszta illusztrációjaként tekintett a szakma, ám az elmúlt másfél-két évtizedben egyre hangsúlyosabbá vált a vizuális források primer, önálló szabályrendszerrel bíró elemzése. Ennek folyamatát korábbi műveiben[4] és itt bemutatott könyvében maga Támba Renátó is részletesen taglalta. Ennek a hazai ikonográfiai fordulatnak a nevelés- és gyermekkortörténeti megalapozásában meghatározók Somogyvári Lajos[5] kutatásai, aki az iskolai terek és a rituálék, valamint az iskolai fotográfiák mélyreható elemzésével gazdagította a vizuális neveléstörténetet. Nem hagyható figyelmen kívül továbbá Endrődy-Nagy Orsolya[6] kutatói tevékenysége, aki a kora gyermekkor, az anyaság és a kisgyermekkori nevelés

[1] A kötet elektronikus formában elérhető itt: https://real-eod.mtak.hu/20514/1/a_tovishuzotol.pdf
[2] Pukánszky Béla (2001): *A gyermekkor története.* Műszaki Kiadó, Budapest, 2003; Uő.: (2005): *A gyermek a 19. századi neveléstani kézikönyvekben.* Iskolakultúra, Pécs.
[3] Szabolcs Éva (2003): Gyermekkortörténet: új elméleti megfontolások. In: Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei.* Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 9–17.
[4] Támba Renátó (2017): *Gyermekkor a vásznakon. A dualizmuskori gyermekszemlélet az alföldi iskola festészetében.* Storming Brain, Budapest.
[5] Somogyvári Lajos (2015): *Ikonográfia a neveléstörténet-írásban. Pedagógiai életképek a hatvanas évekből.* Gondolat Kiadó, Budapest.
[6] Endrődy-Nagy Orsolya (2015): *A reneszánsz gyermekképe – a gyermekkép reneszánsza 1455–1517 között Európában. Ikonográfiai elemzés.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

képi reprezentációit, társadalmi lenyomatait vizsgálta innovatív módszerekkel. További kutatók mellett Darvai Tibor[7] és Géczi János[8] újkori és modern kori vizuális forráselemzései is elengedhetetlenek a terület jelenlegi gazdagságának megértéséhez. E recenzió írója a nőtörténeti és neveléstörténeti publikációiban szintén már másfél évtizeddel ezelőtt felhívta a figyelmet a képi ábrázolások rejtett üzeneteire.[9]

TÁMBA RENÁTÓ KORÁBBI MUNKÁSSÁGA ÉS A KÖTET ELŐZMÉNYEI

Ebbe az egyre markánsabb kutatási irányokat felvonultató, értékes elemzésekkel jellemezhető interdiszciplináris közegbe érkezett meg Támba Renátó, aki az elmúlt években a hazai vizuális neveléstörténet egyik legkövetkezetesebb és legtermékenyebb kutatójává vált. Támba már 2017-es könyvében és hasonlóan korábbi tanulmányaiban (amelyek jelentős része folyóiratokban, illetve különféle konferencia-kötetekben látott napvilágot, és a most bemutatott könyvében került tematikus és kronológiai értelemben is összerendezésre) már letette kutatói névjegyét.

A szerző korábbi írásainak fókuszában rendre a vizuális forráselemzés elméleti és gyakorlati dilemmái álltak: vizsgálta a képelemzés metodológiáját, a gyermekábrázolások szimbolikáját, valamint azt, hogy a festményeken, szobrokon vagy fotókon miként dekódolhatók a mindenkori társadalom gyermekről alkotott elképzelései, félelmei és elvárásai. Támba írásait mindig is jellemezte az a kettősség, hogy a mély, szinte művészettörténészi alaposságú ikonográfiai elemzést képes volt szervesen összekötni a szigorú értelemben vett pedagógiatörténeti és szociológiai elméletekkel. *A tövishúzótól az úttörőkig* című, 544 oldalas monográfia tehát nem előzmények nélkül született: a szerző többéves, aprólékos forrásfeltáró és elméleti finomhangoló munkájának mozaikszerű, ugyanakkor igen árnyalt képet nyújtó szintézise.

> mozaikszerű, ugyanakkor árnyalt képet nyújtó szintézis

A KÖTET RÉSZLETES BEMUTATÁSA: ELMÉLETTŐL A GYAKORLATIG

A kötet szerkezete rendkívül átgondolt: az elméleti alapvetéstől halad a konkrét, tematikus-kronologikus esettanulmányok felé, így egyaránt működik koherens monográfiaként és egymás után olvasható, önálló tanulmányok gyűjteményeként.

A könyv nyitó fejezetei (a *Gyermek, kép, narratívák* című egységen belül) lefektetik a kutatás metateoretikus alapjait. Támba itt nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy hidat verjen a gyermekkor-szociológia, a kritikai pedagógia és a képtudomány közé. Árnyaltan értelmezi a

[7] Darvai Tibor (2011): A Tanító c. neveléstudományi folyóirat ikonográfiai vizsgálata. 1963, 1970. *Iskolakultúra*, **21.** 6–7. sz., 71–86.
[8] Géczi János (2010): Ikonológia-ikonográfia mint a történeti pedagógia segédtudománya. In: Uő.: *Sajtó, kép, neveléstörténet – tanulmányok.* Iskolakultúra, Veszprém – Budapest. 203–213.
[9] Kéri Katalin (2009): Hervasztó jelen, virágzó jövő. Gyermekábrázolás a Nők Lapja címoldalain az 1950-es években. In: Szabolcs Éva (szerk.): *Ifjúkorok, gyermekvilágok. II.* Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 111–166.

gyermekkép, a gyermekfelfogás és a gyermekszemlélet fogalmait, a gyermekkorról szóló diskurzusok történeti változásait. Részletesen tárgyalja, hogyan válik a gyermek vizuális toposza a társadalmi normaközvetítés, a hatalmi diskurzusok és az ideológiai nevelés eszközévé. A szerző bevezeti az olvasót a képelemzés hermeneutikájába, rávilágítva, hogy a kép nem „ablak a múltra", hanem egy konstruált felület, amelynek dekódolása során figyelembe kell venni az alkotó szándékát, a megrendelő elvárásait és a befogadói közeget egyaránt.

Az első ókori gyermekábrázolásokat bemutató részt három, az egyiptomi és a görög szobrászattal foglalkozó fejezet alkotja. Itt kapott helyet a kötet címében is megidézett „tövishúzó" (Spinario) motívum elemzése. A talpából tövist kihúzó fiú több változatban és anyagból is elkészült, antik szobra az évszázadok során a természetes, fizikai valóságában létező, játékos, de sebezhető gyermek szimbólumává vált.

A könyv következő nagy egysége a középkori és kora újkori képzőművészeti alkotások anyaággal és gyermeki léttel kapcsolatos darabjaiból von elemzés alá számos művet. A tematika ezen belül változatos, mint ahogyan az elemzés forrásanyagát adó munkák is: nem csupán képek, de szobrok is felkeltették a kutató figyelmét. Utóbbiakra példa a Madonna-ábrázolások köre, előbbire pedig a 17. századi németalföldi festészet életképei és családokat bemutató 18–19. századi alkotásai.

A 19. századi vizuális források elemzése során a könyv több fejezetben, részletesen bemutatja a „polgári gyermekkor"-t konstruáló ábrázolási eljárásokat. A festményeken és korai fotográfiákon megjelenő, felnőttektől szigorúan elkülönített gyerekszobák, a gondosan beállított családi portrék, a tiszta ruhába öltöztetett, jól nevelt gyermekek mind a polgári családmodell normatív vizuális megerősítését szolgálták. A kötet érzékletesen bontja ki, hogy a vizuális reprezentáció miként kényszerítette a gyermeket egy idealizált, de rendkívül szabályozott szerepbe.

Éles kontrasztot képez a polgári idillel a vidéki, paraszti gyermekkor ábrázolása, amely a századforduló és a két világháború közötti időszak hazai festészetében, különösen az alföldi iskolához sorolt művészek (pl. Tornyai János, Koszta József) alkotásain jelenik meg. Támba kiemelkedő érzékenységgel elemzi ezeket a képeket, ahol a gyermek már nem porcelánbaba, hanem a nehéz fizikai munkavégzés résztvevője, a szegénység és a társadalmi kirekesztettség szimbóluma. Az ikonográfiai elemzés itt válik igazán mély szociológiai látleletté: a vizuális források a korabeli népoktatás hiányosságairól, a gyermekmunka valóságáról és a társadalmi törésvonalakról tanúskodnak.

> a totális diktatúrák művészetének gyermekábrázolásait veszi górcső alá

A kötet záró egysége a totális diktatúrák művészetének gyermekábrázolásait veszi górcső alá. Az itt található első fejezet a náci Németország család- és gyermekszemléletét ütközteti a korabeli, ott született gyermekábrázolásokkal. Külön kiemeli résztémaként a szerző a Hitlerjugend képi propagandáját, a német ifjak idealizált ábrázolásának gyakorlatát. A könyv kronológiai és tematikus íve a 20. század második felének államszocialista vizuális kultúrájában csúcsosodik ki.

Támba részletesen elemzi a szűkebb értelemben vett (1949–1953 közé tehető) Rákosi-korszak festményeit és plakátjait. A képeken a gyermek már nem ártatlan természeti lény (mint az ókori tövishúzó fiú), hanem a „jövő záloga", a szocialista embertípus kicsinyített mása, akit a politikai indoktrináció, a kollektivizmus és a militarizált rituálék (nyakkendőkötés, őrségállás, felvonulások) formálnak. A szerző briliánsan mutatja be, hogy a vizuális propaganda miként sajátította ki és alakította át a gyermekkort a totalitárius államgépezet igényei szerint.

digitális változatban szabadon elérhető

ÖSSZEGZÉS ÉS PEDAGÓGIAI RELEVANCIA

Az *Új Pedagógiai Szemle* olvasóközönsége számára Támba Renátó munkája kettős tanulsággal szolgál. Egyrészt egy lenyűgöző, adatokban és elemzésekben gazdag, multidiszciplináris történeti munkát tarthatunk a kezünkben, amely fontos elemzésekkel egészíti ki a magyarországi gyermekkortörténet eddigi fejezeteit. Másrészt – és talán ez a legfontosabb üzenete – arra készteti a gyakorló pedagógusokat és kutatókat, hogy kritikai szemmel tekintsenek saját koruk vizuális kultúrájára is.

A kötet ráébreszt minket arra, hogy miként a múltban a szobrok, festmények és plakátok, úgy ma a közösségi média, a reklámok és a tankönyvek képi világa is aktívan formálja, gyakran torzítja a gyermekekről alkotott képünket. *A tövishúzótól az úttörőkig* című könyv tehát nemcsak a múlt megértéséhez ad kulcsot, hanem egy olyan vizuális olvasástudást (képi írástudást) is kínál, amely a 21. század pedagógiájában is nélkülözhetetlen kompetencia. A kötet gazdag, gondosan válogatott és minőségi formában reprodukált képanyaga pedig gondoskodik arról, hogy ez az intellektuális utazás vizuális élményként is maradandó legyen. A mű digitális változatban is szabadon elérhető a világhálón, ami biztosan növelni fogja a gyermekkortörténet és az ikonográfia-ikonológia iránt érdeklődő olvasók számát. Valódi alapmű született, amely fontos hivatkozási pontja lesz az elkövetkező évtizedek magyar neveléstörténeti diskurzusainak.

